
RECENZII

**I.I. Zaec, S.n. Ryžov,
POSELENIE TRIPOL'SKOJ KUL'TURY KLIŠČEV
NA JUŽNOM BUGE, Kiev, 1992, 177 p.**

Cartea cunoșcărilor cercetătorilor din Ucraina I.I. Zaec și S.N. Ryžov se înscrie în rândul monografiilor consacrate unor situri ale complexului cultural Cucuteni-Tripolie. Ea constă dintr-o prefață, patru capitole, o încheiere și o anexă. În prefață autorii menționează faptul că în istoria constituirii și dezvoltării civilizației tripoliene așezările din bazinul Bugului de Sud au jucat un rol aparte. În urma investigațiilor câtorva generații de arheologi (E.I. Sečinski, N.F. Beleșevski, S.S. Gamcenko, M. Himmer, A.V. Doborovolski, T.S. Passek, E.K. Černyš ș.a.) a fost creată o bază solidă de informații și materiale arheologice care permite, în linii mari, să fie evidențiată specificul acestei zone tripoliene a cărei dezvoltare a evoluat în câteva direcții. Bazinul Bugului de Sud a fost populat din prima fază a culturii tripoliene (Tripolie A) de comunități venite din bazinul Nistrului, unele din ele pătrunzând și în interfluvium Bugului de Sud-Nipru. În acest timp începe procesul de diferențiere, încă slab sesizat în materialele arheologice, a culturii Precucuteni-Tripolie A. De la mijlocul mileniului IV î.e.n. siturile aflate la est de Nistru au acum trăsăturile lor specifice. În complexul cultural Cucuteni-Tripolie din acest timp se observă două linii genetice de dezvoltare: tripoliană și cucuteniană. Însă constatarea lor demonstrează numai complexitatea proceselor culturale (și, probabil, etnografice) care au avut loc în milenii IV-III î.e.n. fără însă a fi dezvăluit conținutul lor. În prezent, accentuează autorii, este greu de explicat apariția în bazinul Bugului de Sud și la est de el a așezărilor din diferite faze de dezvoltare cu complexe ceramice în care predomină vasele pictate. Ele ne vorbesc despre migrații permanente de populație din mediul cucutenian în zona tripoliană dens populată. Cu regret, constată cercetătorii, caracterul, dinamica și consecințele interacțiunii autohtonilor și migranților în zona estică nu pot fi elucidate din cauza lipsei investigațiilor ample. Și în acest sens cercetările sistematice și de amploare întreprinse de I.I. Zaec în așezarea de la Klișčev din regiunea Vinica (1969-1980) sunt de o importanță deosebită și deosebită unică pentru zona respectivă.

Primul capitol se intitulează "Informații generale despre așezarea de la Klișčev. Caracteristicile locuințelor". Așezarea se afla la 0,5 km sud de sat, pe malul stâng al Bugului de Sud, și ocupă prima terasă (350 x 200 m) a râului, cu înălțimea de 3,5 m de la nivelul apei. În timpul revărsărilor de primăvară și vară terasa este inundată în mare parte, în urma acestora stratul de cultură a fost acoperit cu depuneri aluviale.

În urma săpăturilor și investigațiilor arheomagnetice în stațiune au fost depistate vestigiile a 48 de construcții. Ele erau dispuse în felul următor: în sectorul de sud – 11, în cel de vest – 17 și în cel de est 6. Restul locuințelor se găseau la o anumită depărtare de grupurile menționate. Partea centrală a așezării era liberă de construcții. Marea majoritate a locuințelor o constituie cele de suprafață (46). au fost degajate integral resturile a 14 locuințe de suprafață și două bordeie.

Construcțiile 3, 8, 9 și 12 au dimensiuni mici ($16-28 \text{ m}^2$) și sunt înzestrate cu un singur cuptor, fiind interpretate de autori ca locuințe pentru familii pereche. Majoritatea caselor (2, 4, 5, 6, 11, 14, 15 și 16) au dimensiuni mijlocii ($44-78 \text{ m}^2$). Una din ele avea o singură cameră, patru câte două, restul câte patru încăperi. Fiecare a doua cameră din casele respective avea cuptor. Și, în sfârșit, L10 cu suprafața de peste 100 m^2 , avea patru camere, trei dintre ele având cuptor. În două cazuri, alături de locuințe de suprafață, au fost descoperite bordeie. Datorită faptului că în umplutura lor predomină ceramica cu decor incizat, autorii presupun că bordeiele reflectă etapa incipientă a stațiunii.

Casele așezării de la Klișčev aveau podeaua de pământ, înălțimea pereților atingea, probabil, 2,5 m, iar grosimea lor 0,50 m. bucățile de lut ars conțineau, din abundență, amprente de pleavă. Cuptoarele și alte construcții din interiorul locuințelor, de obicei, erau construite pe socluri de pământ, nisip și lut. Forma cuptoarelor și dimensiunile lor ($1,40 \times 1,30 \text{ m}$; $1,60 \times 1,30 \text{ m}$) erau aproape standard. Vatra cuptoarelor, în majoritatea cazurilor, avea forma semiovală. După resturile cuptoarelor, se presupune că gura lor avea deschiderea de $0,90/0,50 \text{ m}$. În unele case (2, 4, 10, 11), în nemijlocita apropiere a cuptoarelor, au fost atestate resturile unor construcții de lut, îngrijit muruite, cu dimensiunile de mai puțin de 1 m^2 și înzestrate cu gardină înaltă de până la 0,15 m. Acestea, probabil, erau locuri special amenajate pentru rășnit.

Un interes deosebit prezintă descoperirea, în unele locuințe (10, 11, 15 și 16), a unor chirpici, de formă rectangulară ($24 \times 17 \times 6-3 \text{ cm}$), cu suprafața netedă, confecționați din lut având ca degresant nisip cu bobul mare. Ei au fost utilizați la construirea lavițelor și "meselor" din interiorul caselor. Menționăm, printre altele, că astfel de chirpici au mai fost semnalati și în așezările de la Kosionovka și Voroșilovka din Ucraina¹.

O trăsătură specifică așezării Klișčev, după autori, sunt construcțiile (lavițele?), cu sau fără gardină, de dimensiuni nu prea mari, plasate în apropierea cuptoarelor sau lângă pereți. Astfel de construcții au fost descoperite și în afara construcțiilor. O altă caracteristică constă în faptul că în toate casele de dimensiuni mijlocii jumătate din camere aveau cuptoare iar celelalte camere erau fără sisteme de încălzire. Încăperile fără cuptoare aveau dispuneri diferite și, probabil, au fost utilizate în scopuri gospodărești.

Referitor la dispunerea inventarului în locuințe au fost observate următoarele: vasele piriforme (probabil pentru păstrarea grânelor) se aflau în apropierea cuptoarelor (L10, 12, 13, 14 etc.). Tot aici se găseau, de regulă pietrele de rășnit (L 2, 4, 5, 10

(1) G.N. Buzjan, *Ob osobennostjah tripol'sko-kukutenskogo domostroitel'stva Kosenovskoj lokal'noj grupy*, în *Drevnjaja istorija Ukrainy*, Kiev, 1991, p. 18-26.

ș.a.). Vasele din categoria Cucuteni C au fost atestate în toate locuințele pe vetrele cuptoarelor sau în apropierea lor. Vasele-binoclu au fost depistate în toate casele și, de obicei, se aflau în centrul sau în apropierea "lavițelor". Nucleele, lamele, așchiile și alte piese de silex se găseau lângă pereți și cele mai multe dintre ele au fost descoperite în locuințele 4 și 10. Greutăți de la războiul de țesut au fost semnalate numai în L2 și 4.

În al doilea capitol al monografiei se analizează ceramica și diversele piese de lut descoperite în stațiune. În cursul săpăturilor sistematice a fost recoltat un bogat material ceramic care cuprinde 18 mii de fragmente, 300 vase întregi sau întregibile și peste două mii de vase restaurabile. Drept criterii pentru clasificarea complexului ceramic au servit elementele tehnologice, morfologice și stilistice. În schema ierarhică a clasificării (p. 66) pe primul plan a fost plasat decorul, pe baza acestuia ceramica a fost divizată în trei categorii: cu decor incizat, pictat și nedecorată. Fiecare categorie a fost divizată în două sau trei grupe. Prima categorie a fost împărțită în trei grupe: cu decor incizat, canelat și imprimat; a doua are două grupe: biocromă și monocromă. Ultima categorie este divizată tot în două grupe: total lipsită de decor și vopsită cu pastă albă sau portocalie-deschisă. În dependență de asocierea tipurilor de ornament grupele au fost divizate în subgrupe în cadrul cărora vasele au fost împărțite, după formă, în tipuri și variante. În cuprinsul complexului ceramic au fost identificate 10 tipuri de vase (p. 68-70). În categoria ceramicii cu decor incizat au fost determinate șapte tipuri dintre care cele mai frecvente sunt vasele piriforme, vasele-binoclu și capacele în formă de coif suedez și tronconice. Analiza decorului le-a permis cercetătorilor să evindețieze zece compoziții ornamentale de bază care se corelează perfect cu categoriile și grupele ceramice (p. 77). O parte din compoziții se întâlnesc pe casele tuturor categoriilor cu ornament, o altă parte sunt specifice numai anumitor categorii și grupe ceramice. În afară de aceasta, unele compoziții decorative sunt caracteristice numai anumitor forme de vase, altele se întâlnesc pe toate tipurile. Ornamentul incizat pe ceramica de la Kliščev este reprezentat de două variante, dintre care cea mai frecventă constă dintr-o bandă de 5-7 linii adânci dispuse aproape una de alta și mai rar din 2-3 linii. Dintre formele caracteristice grupei cu ornament canelat autorii menționează cupele reprezentate de câteva variante, vasele bitronconice ș.a. În comparație cu vasele din prima grupă (cu incizii), pe ceramica canelată s-a aplicat un număr mai redus de sisteme decorative. În a treia grupă (cu ornament imprimat și reliefat = Cucuteni C) au fost determinate două forme: străchinile și oalele care sunt decorate numai în partea superioară.

Grupele categoriei ceramicii pictate în dependență de asocierea culorilor și rolul lor în compozițiile ornamentale au fost divizate fiecare în câte trei subgrupe. Autorii subliniază că stilurile ceramicii pictate de la Kliščev, ca de altfel și a altor stațiuni din bazinul Bugului de Sud, nu sunt complet identice cu stilurile ceramicii cucuteniene, particularități fiind sesizate în culoarea fondului și în unele subiecte decorative. Spre deosebire de prima categorie, ceramica pictată dispune de un repertoriu de forme comparativ mai bogat (p. 69-70). Forma principală a ceramicii pictate este considerată aceea a vaselor bitronconice care se divide în două variante, având pe umeri două tortițe perforate orizontal. Printre tipurile întâlnite frecvent se numără capacele în

formă de coif suedez, vasele piriforme, vasele-binoclu ș.a. Compozițiile decorative pe vasele categoriei respective sunt pictate, de regulă, pe fondul de culoare portocalie-deschisă, rareori direct pe suprafața netedă a pereților sau pe fondul de culoare albă. Ornamentul acoperă întreaga suprafață exterioară a vaselor sau 2/3 din ea. Majoritatea vaselor bitronconice au decorul format din trei frize și sunt pictate bicrom, preponderentă acordându-se stilului δ^{1a} . Ornamentul cupelor constă dintr-o singură friză și printre subiecte destul de des se întâlnesc așa numitele compoziții faciale (fig. 46/14, 16). Compozițiile decorative pe capace au fost pictate mono și bicrom în stilurile δ^{1a} , δ^1 , δ^3 , δ^4 , β^1 . Pentru vasele piriforme este caracteristic un cerc restrâns de compoziții, majoritatea lor fiind desenate bicrom și negativ, iar printre stiluri predomină δ^1 . În general, în ceramica pictată de la Klișčev prevalează bicromia. Aproape jumătate (47%) dintre vase au fost pictate în stilul δ^{1a} , o cincime în stilul δ^4 . Rar se întâlnesc stilurile, γ^{2b} , δ^{2a} , δ^3 și cu totul sporadic stilurile α^3 , β^2 și δ^2 .

În sfârșit, în ultima categorie ceramică (fără decor) au fost identificate șase forme, dintre care oala reprezentată de trei variante este tipul principal.

Cu toată amploarea săpăturilor, statuetele antropomorfe și zoomorfe descoperite în stațiune sunt puține. Plastica antropomorfă este reprezentată de două figurine întregi și 13 fragmente, dintre care una este decorată cu incizii și alta cu pictură. Figurinele au fost atribuite tipurilor C1, C2 și C3 (după Pogoževa), numeric prevalând primul. Plastica zoomorfă este reprezentată de o statueta întreagă și trei fragmente.

Al treilea capitol este consacrat uneltelor și îndeletnicirilor principale ale oamenilor din comunitatea de la Klișčev. În stațiune, în total au fost descoperite 275 unelte de silex, piatră, os și cupru, majoritatea lor fiind de silex. Prelucrarea primară a silexului era efectuată în afara așezării, probabil, în apropierea locului de dobândire a materiei prime. În legătură cu aceasta autorii menționează că la 3 km în amonte de stațiune a fost semnalată o concentrare însemnată de deșeuri de silex. Probabil confecționarea propriu-zisă a uneltelor era efectuată în fiecare locuință, fapt demonstrat, după autori, și de numărul de unelte repartizate aproximativ egal în construcții.

Pentru confecționarea uneltelor de silex erau utilizate lamele prismatice de dimensiuni mari și mai rar așchiile pe care, de regulă, erau lucrate gratoarele. În stațiune au fost depistate șase nuclee, șase percutoare și 11 retușiere, ultimile fiind lucrate de cele mai multe ori pe piese uzate. Cercetătorii subliniază că, după datele traseologice, multe unelte de silex ieșite din uz au fost folosite ulterior pentru alte întrebuințări. Unele unelte erau de la început polifuncționale. Din unelte cele mai numeroase sunt gratoarele (44 exemplare) lucrate pe așchii ovale și așchii lamelare, reprezentate de câteva tipuri. Printre unelte de piatră predomină cele folosite la răsnirea grânelor (34 exemplare). Un număr mic de piese sunt de os, fiind identificate printre ele împungătoare (9 exemplare), cu lungimea de 5-10 cm, "șlefuitoarele" (2 ex.) și o unealtă pentru împletirea rogojinelor, toate fiind lucrate pe așchii de oase tubulare. În așezare au fost descoperite și trei piese de cupru (fig. 59/13-15).

După determinările traseologice, efectuate de G.F. Korobkova, în agricultură și creșterea vitelor-vânătoare au fost folosite aproximativ același număr de unelte (aproximativ câte 30% în fiecare ramură). Pe baza acestor investigații cercetătoarea a ajuns la concluzia că la Klișčev se practica o economie mixtă bazată pe agricultură și

creșterea vitelor, vânătoarea jucând un rol secundar. În stațiune au fost întreprinse și cercetări polinice în urma cărora s-a constatat că în imediata ei apropiere creșteau păduri de foioase (stejar și tei) și conifere (pini).

În urma analizei amprentelor de pe bucățile de lut ars provenite de la locuințe, efectuată de Z. Janușević, au fost determinate trei specii de grâu (*Triticum monoccocum*, *T. dicoccum* și *T. spelta*), precum și amprente de ovăz și orz. Resturile faunistice sunt reprezentate de oase de la 200 de indivizi, dintre care 80% provin de la animale domestice. Aproape 70% (110 indivizi) din ele aparțineau porcinelor, vitelor mari cornute 21,5% (34 indivizi) și cornutelor mici 8,2% (13 indivizi). După componența faunei domestice stațiunea Klișčev este similară așezării Luka-Vrublevackaja de la finele culturii Precucuteni-Tripolie A. Animalelor sălbatice le aparțin numai 20% din numărul de indivizi și mai des erau vânat cerbul (*Cervus elaphus*) și căprioara (*Capreolus capreolus*).

În ultimul capitol, pe baza materialelor analizate în secțiunile anterioare, se abordează problemele locului așezării de la Klișčev în cadrul culturii tripoliene, a genezei și relațiilor comunității de aici. Autorii au făcut o trecere în revistă a aspectelor regionale din fazele Cucuteni A-Tripolie B1 și Cucuteni A-B-Tripolie B2 de la est de Prut pentru a determina aportul lor la geneza comunității (și aspectului regional) de la Klișčev. În complexul ceramic al așezării respective s-au menținut și dezvoltat tradițiile locale ale stațiunilor de tipul Borisovka și și-au adus aportul elementele cucuteniene. Ultimele sunt prezente în aspectele regionale Solonceni și Zaleščiki. Desigur, accentuează I.I. Zaec și S.N. Ryžov că ceramica pictată de la Klișčev nu reprezintă o copie a grupelor similare a aspectelor regionale din bazinul Nistrului. Tehnologia modelării a fost modificată, în mare parte, de meșterii locali, ceea ce și-a găsit reflectarea și în schimbarea fondului, a corelației grupelor stilistice și în evoluția compozițiilor decorative. Din această cauză este dificilă compararea directă cu așezările din faza Cucuteni A-B de pe teritoriul României și s-a constatat doar sincronizarea ei cu stațiunile de tip Traian-Dealul Fântânilor. Ceramica Cucuteni C autorii o atribuie comunităților eneolitice de stepă. În complexul ceramic de la Klișčev a fost depistat un vas modelat de meșterii locali care are bune analogii în ceramica din așezările târzii ale culturii Tiszápolgár (fig. 51/16). Vase similare au mai fost descoperite în stațiunile din bazinul Nistrului: Buciaci, Viktorov, Komarov și Odai II.

În încheire autorii trec în revistă principalele probleme ridicate de materialele descoperite în stațiunea de la Klișčev. Din așezare provine o probă C14 care o datează 3150±50 b.c. (LE – 1060). În anexă au fost definite stilurile ceramicii pictate.

Monografia, trebuie să o spunem cu regret, a apărut în condiții grafice departe de a fi satisfăcătoare, și ar merita să fie reeditată într-o limbă de largă circulație pentru a deveni într-adevăr o lucrare de referință pentru cercetătorii preocupați de complexul cultural Cucuteni-Tripolie și civilizațiile eneolitice din Sud-Estul Europei.

Victor SOROKIN